

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ФУТУРОЛОГІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА КОГНІТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІСТОРИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

АЙТОВ С.Ш.

Дніпропетровський Національний університет залізничного транспорту ім.

академіка В. Лазаряна

Аналізуються соціальні та культурні виміри уявлень про майбутнє глобалізації

Ключові слова: цивілізація, футурологія, глобалізація, історична антропологія

Анализируются социальные и культурные измерения представлений о будущем глобализации.

Ключевые слова: цивилизации, футурология, глобализация, историческая антропология

The social and cultural dimensions of ideas about the future of globalization are analyzed.

Keywords: civilization, futurology, globalization, historical anthropology

Опубліковано в монографії: Людина і світ в процесах глобалізації.-Д., Вид-во Маковецький, 2011.-С.22-32.

Проблемою роботи є аналіз когнітивної взаємодії соціально-гуманітарних наук із історичною антропологією, й можливості застосування теоретичних підходів та наукового досвіду у проблемному колі суспільствознавства.

Метою роботи виступає аналіз сутнісних рис футурологічних моделей процесів глобалізації й виявлення когнітивних можливостей ефективного застосування у цьому дослідницькому просторі наукових підходів та досліджень історичної антропології.

Слід відзначити, що вказана проблематика є майже не дослідженою, що надає певну актуальність темі даної праці. При наявності досить значної у кількісному й якісному вимірах досліджень із проблематики глобалізаційних

процесів та футурологічних сценаріїв (зазначимо зокрема, роботи Дж. Форрестера, А. Печчеї, Д. Габор, Н. Моїсеєва, Е. Пестеля, Г. Шахназарова, Е. Араб-Огли), проблематика застосування у аналізі глобальних процесів та створенні наукових сценаріїв майбутнього когнітивних досягнень історичної науки і зокрема історичної антропології лишається на периферії дослідницької уваги. Навпаки, значні когнітивні зусилля вчених зорієнтовані на спроби створити екстраполяційні моделі технічно-технологічного прогресу та його впливу на окремі суспільства й на глобальний світ у цілому.

Технократичні, сциєнтичні ідеї та утопії домінують у свідомості як широких кіл суспільства, так і у середовищі науковців. Ідеали всемогутності наукового пізнання та його можливості вирішити всі нагальні соціально-екологічні, політичні та культурно-світоглядні проблеми сучасності є однією із головних засад образу думки та світосприймання народів, головню, західної цивілізації. Ці обставини певним чином зумовили кількісний, суто математичний характер перших масштабних футурологічних сценаріїв. Вони були створені у процесі виникнення та перших етапів існування «Римського Клубу». Ця нині впливова організація виникла наприкінці 1960^{-x} рр. Серед її засновників були такі вчені, як Е. Янг, А. Кінг, Н. Костеллі, Ж. Сен-Жур, Г. Тіманн, А. Печчеї, Д. Габор [13, с. 97].

У межах проблемного поля, яке аналізували учасники клубу, американський дослідник Дж. Форрестер у 1970 р. створив математичну модель, яка могла вельми грубо і приблизно імітувати розвиток соціально-економічних і політичних процесів глобального характеру за допомогою п'яти основних перемінних: населення, інвестиції, використання не відновлюваних ресурсів, забруднення навколишнього середовища, виготовлення продовольства [13, с. 115].

На думку Дж. Форрестера, світова система складається із таких компонентів: людина, його соціальні системи, технології, природниче

навколишнє середовище. Взаємодія цих елементів визначає розвиток, динаміку і напругу даної системи [18, с. 13]. Чітким проявленням складнощів у роботі світової системи є зростаюче забруднення навколишнього середовища, збільшення населення, відмінності різних регіонів планети [18, с. 13]. Очевидною когнітивною і прогнозуючою рисою такої математичної моделі є її надмірно абстрактний і «технічний» характер. Як вказує Н. Моїсеєв, Дж. Форрестер розуміє категорію рівноваги світового розвитку (оптимальний стан світорозвитку за поглядами останнього) у суто механістичному сенсі: стабілізація виробництва, стабілізація рівня кількості населення на планеті, створення екологічно чистих технологій [10, с. 158].

У березні 1972 р. була опублікована доповідь «Римського Клубу» «Межі Зросту», у якій стверджувалось, що економічний і технологічний розвиток людства не є постійним й вічним і об'єктивно обмежений здатністю біосфери переробляти відходи життєдіяльності цивілізації [13, с. 177]. Отримала подальше вдосконалення математична модель Дж. Форреста «Світ -1». Н. Месарович та Е. Пестель, розвиваючи її, доповнили цю пізнавальну прогностичну систему соціальною та культурною складовими; застосували диференційований підхід до вивчення регіонів планети; додали аналіз протиріч сучасної їм системи міжнародних відносин. Втім і ця модель, на думку Д. Гвішіані, виявилася суперечливою з огляду на технократичний підхід авторів вказаного наукового проекту [5, с. 21].

Під егідою «Римського Клубу» у останній третині ХХ ст. була реалізована ціла низка футурологічних прогностичних проектів. Серед них певну відомість отримали такі аналітичні розробки, як японський проект «Фуджи» (1974 р). Він був присвячений дослідженню перспектив вирішення глобальної проблеми індустріалізації країн, що розвиваються.

Проект «Барилоча» (1974 р), створений аргентинськими вченими, був присвячений моделюванню ідеального суспільства із високим рівнем життя. Проект голландського дослідника Х. Ліннемана розглядав глобальні

проблеми продовольства і можливості планетарного голоду. П. Робертс (Велика Британія) у власному футурологічному проєкті досліджував довго часові тенденції світового розвитку із урахуванням національної й світової політики (проєкт «Сарум»). Проєкт американського економіста В. Леонт'єва аналізував тенденції світових процесів у аспектах демографічному, економічному, екологічному у період 1970-2000 рр., із урахуванням змін у міжнародних економічних відносинах [8, с. 13].

Вже на початку 1980^{-х} років піонери футурологічних досліджень дійшли до висновку про неефективність математичних моделей, що описують великі комплексні соціальні системи. Отримали розповсюдження сценарії, які заснувалися не на комп'ютерному моделюванні, але на підставі теоретичних міркувань, що спираються на історичні аналогії і осмислення наукою чинників соціально-економічних, ідеологічних, політичних, культурних, за допомогою концептуального аналізу.

Створення футурологічної моделі потребує великої компетентності та широкого кругозору. Як зазначає Е. Пестель, моделювання сценаріїв майбутнього (ймовірного) розвитку людства вимагає таких якостей дослідників, як глибоке проникнення у закономірності та особливості функціонування глобальних соціально-економічних, політичних та культурних процесів, вміння вивести достатньо повні й адекватні абстрактні поняття із реальних багатоаспектних процесів, для того, щоб виявити сутність глобальних перетворень [12, с. 74]. Добудовуючи модель, сценарій майбутнього, необхідно пов'язувати, несуперечливо й послідовно, певні думки та ідеї за допомогою логічних та неформальних правил.

Футурологічне моделювання мусить уникати домінування формальної математичної й технократичної логіки. Без інтуїтивного проникнення у сутність досліджуваних глобальних процесів, без глибокого розуміння різноаспектних чинників, які, часто потай, спрямовують визначальні процеси світової динаміки, проблематика глобалістики здається дивовижно

заплутаним лабіринтом фактів та подій [12, с. 107]. Як вважає американський футуролог Дж. Холестер, краще за все відноситися до моделі майбутнього як до мудрої притчі, із якої із обережністю можна вивести певне уявлення про можливий перебіг подій світової динаміки [12, с. 75].

Величезною є складність аналізуємого футурологами об'єкта - людства, який до того ж перебуває у стані динамічного й багатоаспектного розвитку. Очевидно, що для дослідження глобального світового розвитку неможливо обмежитися врахуванням тільки економічних чинників та параметрів динаміки людства. Ніяка система виключно економічних моделей не може надати адекватного відображення реальних процесів соціально-культурної та політичної еволюції. [10, с. 161]. На думку В.М. Лейбіна найбільший недолік західних футурологічних моделей полягав у тому, що вказані моделі засновуються, головню, на формальних математичних теоріях, без детальної розробки змістовних аспектів глобального моделювання [9, с. 136].

Комп'ютерні моделі помітно спрощують реальну картину світу, фіксуючи лише наочно існуючі зв'язки й відношення, які складаються у ньому [9, с. 139]. Крім того, глобальне моделювання мусить засновуватися на таких світоглядних засадах й філософсько-соціологічних передумовах, які включають науково розроблену концепцію людини, неформалізований опис соціально-культурних процесів [9, с. 159]. Для того, щоб бути адекватними дійсності, «глобальні моделі» мусять враховувати не тільки магістральні процеси розвитку, але й побічні їх наслідки й ефекти, які часто викликані процесами, що іще вчора здавалися локальними: постійний зріст кількості та інтенсивності взаємозв'язків, що визначають розвиток сучасного світу [5, с. 78]. Певним чином вказана складність і непередбачуваність глобальних процесів футурологами враховується.

Так, за думкою Дж. Форрестера, складні системи, у тому числі соціальні, містять своєрідну специфіку власного існування – «контрінтуїтивність». Інакше кажучи, їх поведінка носить парадоксальний характер, що

розходиться із тим, який здається логічним, виходячи із людського «здорового глузду» й «здорового досвіду» [2, с. 17-18].

Кількість сценаріїв можливого розвитку глобальних процесів є вельми великим і різноманітним. Так, А.Дж. Тойнбі, у пізніх працях, вказував на ймовірність альтернативи планетарного ядерного конфлікту, або встановлення всесвітньої диктатури на кшталт Персидської або Китайської імперії». Останнє британський вчений вважав найбільш реальною перспективою [11, с. 50-51]. Німецький дослідник О. Фляхтхайн сформулював три, ймовірні на його погляд, альтернативи майбутнього:

- деградація людства до рівня варварства внаслідок ядерної катастрофи й самознищення цивілізації;
- неоцезаристська цивілізація (всесвітня імперія);
- глобальна федерація людства [21, с. 31].

Американський футуролог Г. Кан вважав, що майбутній світовий лад буде базуватися на чотирьох групах країн: Східна Азія (« комуністична »), Захід, добиваючи країни, неodobиваючи країни (наприклад, сучасна Росія) [21, с. 111].

З точки зору дослідників, складаючих «технократичний» напрямок футурології, і представниками якого є, зокрема, Г. Кан, Д. Габор, Ф. Бааде, Д. Белл, Е.Вессер, О.Тоффлер, В. Іноземцев, у ХХІ ст. слід очікувати масштабного переходу людства до четвертинної або дійсно постіндустріальної економічної та соціальної моделі [21, с. 124].

Протягом 1980^x – 1990^x рр ряд західних футурологів склали кілька сценаріїв можливого перебігу подій глобалізації, глобальних процесів, майбутнього. Ці сценарії носили такі назви (що наочно відображали їх інтелектуальний зміст): «Офіційне майбутнє», «Центр утримується», «Апокаліптична трансформація», «Хронічний розвал», «На початку страждань». Сценарій «Офіційне майбутнє», зокрема, містить такі прогнози:

- могутність США буде зростати;
- стан незаможних країн буде значно погіршуватися;
- інформатизація суспільства призведе до ліквідації будь-яких секретів;
- розпад сім'ї як осередок суспільства продовжиться;
- значно збільшиться кількість самогубств серед незаможних й старих людей;
- США, Канада й Мексика об'єднаються у потужний промислово-технологічний союз;

у країнах «третього світу» буде тривати розчарування у марксистський ідеології та відхід від неї [21, с. 136].

Легко побачити, що більшість процесів, прогнозованих у даному сценарії або відбувалися, або мають велику ймовірність здійснення.

Значний вплив має футурологічний напрямок, який можна назвати «золота середина». Його прихильники вважають ідеальним, і вельми важливим, сценарій стабільного розвитку західного світу. Важливими у цій парадигмі вважаються політична децентралізація (на рівні національних держав), низький темп економічного зростання (або взагалі нульовий) – який-би засновувався на застосуванні екологічно «чистих» джерел енергії. У соціально-політичному аспекті вважається корисним плюралізм систем цінностей й образів життя [21, с. 142-143]. Сучасна наука орієнтує розвиток людства до ідеалу «фантастичного століття Плутонію», автоматизації й генетичної «алхімії» - відзначає А. Печчеї. Однак люди лишаються, як і раніше, тільки людьми, зовсім непередбаченими до такого майбутнього, й рух до такої епохи може скінчитися для них крахом [21, с. 187].

Потужний розвиток у галузях економіки, науки та технології азійських країн накликав до життя й сценарії, які відображають ці реалії початку XXI ст. та екстраполюють їх у майбутнє. Згідно з одним із них, глобальні

альтернативи майбутнього будуть визначатися такими соціально-економічними й політичними можливостями :

- глобальний економічний зріст буде залежати головно від азійських економік, передусім Китаю та Індії;
- збереження США як домінуючого центру глобалізаційних процесів;
- зріст політичної могутності ісламських країн й загальний рух у напрямок створення всесвітнього Халіфату;
- «Кільце страху» - глобальний хаос внаслідок неконтрольованого зростання деструктивних процесів сучасності, таких, як розповсюдження ядерної зброї, міжнародний тероризм, різке зростання різниці у рівнях життя між багатими й бідними країнами, та ін. [15, с. 36].

Існує також і значна кількість футурологічних сценаріїв, пов'язана із аналізом загрозливих перспектив глобальних процесів й відповідні «алармістських».

Так, В. Зубаков вважає, що неконтрольований гео економічний розвиток, притаманний капіталістичній економіці (і особливо її неоліберальній моделі). На його думку, результатом такої динаміки стало те, що світ опинився на межі руйнівної світової кризи [6, с. 44]. К. Майданік вказує на величезні небезпеки, пов'язані із колосальним розширенням «глобального соціального дна» - мільярдів людей, у різних країнах світу (передусім Африки, Південної Азії, Середнього та Далекого Сходу, Латинської Америки), які фактично опинилися за межами позитивних процесів розвитку сучасної цивілізації подібно до екологічної загрози, ця загроза планетарного вибуху ізгоїв глобалізації також викликана принципово антисоціальним характером неоліберальної соціально-економічної моделі [1, с. 78-79]. Втім, надзвичайна складність і багатоаспектність процесів глобалізації, глобального світового розвитку об'єктивно обмежує адекватність футурологічних сценаріїв. Приклади моделей майбутнього, які, на щастя, не реалізувалися, призводить

А.Сергеев. це, зокрема, сценарій глобальної ядерної війни (популярний у 1950^{ти} – 1970^{ти} рр.) та модель «кінця історії» (ліберального) Ф. Фукуями [14, с. 84].

Одночасно, із висуненням сценаріїв майбутнього, часто вельми загрозливих, футурологи намагаються винайти і сформулювати рекомендації для побудування можливого кращого майбутнього. Так, П. Куусі вважає за необхідне ініціювання західними країнами створення світового соціального співтовариства. Подібного до соціальної системи окремої держави, світове суспільство мусить зорганізуватися з метою упростити й зробити безпечним життя неможливої глобальної більшості [7, с. 337-338]. Певним об'єктивним чином, що може сприяти встановленню такого більш справедливого доброго світу, є глобальна взаємозалежність [20, с. 178]. На думку Е. Араб-Огли різні суспільства будуть пов'язані одне з одним все більш тісно й таким чином взаємовпливають [2, с. 33]. В. Зубаков вбачає вихід із глобальних, й перед усім екологічної, загроз майбутнього у створенні своєрідного всесвітнього колективного розуму (сукупність вчених й експертів із різних країн), чий рішення біли б обов'язкові для виконання всім людством [6, с. 62].

Значну небезпеку для майбутнього створює вельми великий розрив між рівнем глобальних загроз й небажанням не тільки широких суспільних кіл, але й політичних еліт враховувати у власному світогляді та образі дій й діяльності. Разом з тим катастрофічні глобальні зміни можуть реалізовуватися за життя одного покоління [10, с. 257].

Ця можлива (зокрема, екологічна) катастрофа буде мати характер геноциду, оскільки за аргументованою концепцією Дж. Форрестера, перехід від сучасного рівноважного стану системи «людина-природа» неможлива без всесвітньої кризи, внаслідок якої $\frac{3}{4}$ населення Землі вимре «природною смертю» [20, с. 158].

Помітні розбіжність, суперечливість й невелика точність футурологічних моделей значною мірою пов'язане з тим, що вони не враховують, або майже

не враховують соціально-психологічні, етнокультурні, та етнопсихологічні чинники регіонального, й ширше світового розвитку. Надмірна перевага аналізу соціально-екологічних аспектів глобальних процесів, глобалізації над осмисленням психологічних засад планетарних суспільних рухів досить істотно зменшують когнітивні можливості прогнозів майбутнього. Уникнути цього пізнавального дисбалансу є можливим за допомогою застосування наукових підходів історичної антропології, орієнтованої на дослідження соціальної психології суспільств та індивідуальних бачень світу у їх часовій динаміці. Історична антропологія протягом свого когнітивного розвитку пройшла кілька змістовних станів, кожен із яких характеризується оригінальною пізнавальною орієнтацією. У дослідженні соціально-економічних та суспільних засад ймовірного майбутнього слід було б застосувати когнітивні підходи, властиві першому та другому періодам (етапам) розвитку історичної антропології. Один із засновників останньої, Л. Февр, вказував на необхідність аналізу соціально-економічних та технологічних явищ з точки зору міждисциплінарного підходу, орієнтованого на дослідження їх у всієї сукупності чинників, впливаючих на об'єкт студій. Зокрема, розвиток техніки та технологічних засобів з точки зору Л. Февра, слід вивчати у контексті реалій мистецтва, релігії, політики та інших аспектів соціально-економічної та соціально-культурної динаміки [17, с. 373]. Аналогічні підходи наукового аналізу Л. Февр пропонував і для дослідження історичної динаміки окремих країн. Він вважав за потрібне поєднати у таких студіях дослідження географічно-екологічних, соціально-психологічних та соціально-економічних аспектів історичної динаміки [16, с. 65].

Послідовник Л. Февра Ф. Бродель, яскравий представник другого етапу розвитку історичної антропології, реалізовував пізнавальний ідеал попередника у фундаментальних працях про Середземномор'я XVI ст., історичного розвитку капіталізму у XV – XVIII ст., історії Франції.

На думку вченого, глобальна економічна історія, з одного боку це історія визнаних історичних постатей, але одночасно ця історія кон'юнктури й криз, а також це історія суспільних мас й структур, які проходять повільну еволюцію у лоні довгої часової тривалості [3, с. 10]. Цікавий підхід Ф. Броделя виявляє до розуміння реалістичної економіки. На його думку, «капіталізм є сумою звичок, засобів, вивертів, досягнень» [3, с. 19], а отже аналізується вченим з соціально-психологічної й соціально-культурної точок зору.

Аналогічний пізнавальний підхід, заснований на принципах полідисциплінарності, й врахування соціально-психологічних чинників, Ф. Бродель реалізував і у величезній праці з французької історії. Дослідник відмітив, «що на протязі всієї своєї книги він намагався розглядати історію Франції у світлі різних наук про людину: географії, антропології, політичної економіки, політології, культурології» [4, с. 11]. Цікавим є висловлення Ф. Броделя щодо футурологічних інтенцій історичної думки (та історичної антропології зокрема). На його погляд, історія може посилити свій когнітивний статус науки про минуле можливостями створення сценаріїв майбутнього [4, с.15].

Історична антропологія може виступити інституційним центром соціальних наук, і серед них таких дисциплін, як глобалістика і футурологія. Ця наука вже виступала таким когнітивним осередком у системі соціально-гуманітарних наук у Франції у 1960^x на початку 1970^x рр..

Історична антропологія може також вказати і на історичні проблеми пізнавального поля саме футурології й глобалістики. Так, вказане вище неспівпадіння складності й гостроти глобальних проблем й пасивності сучасних суспільств може бути пояснено за допомогою концепцій Ф. Броделя про структуру довгої часової тривалості. Такою структурою вчений вважав ментальність, стереотипне мислення й бачення світу, які змінюються значно повільніше, ніж відбуваються зміни у екологічній та технічно-

технологічній середі. Відповідно до цієї концепції стає очевидним, що важливим чинником нерозуміння глобальною спільнотою планетарних проблем є історично об'єктивна інерційність як широких кіл соціумів різних країн, так у їх політичних еліт.

Таким чином, історична антропологія може здійснити позитивний когнітивний вплив на концепції глобалістики та футурології, зокрема, за трьома напрямками: методологічному (застосування теоретичних підходів цієї науки у футурологічних дослідженнях); інституціональному (як центр взаємодії футурології, глобалістики та суміжних із ними суспільно-гуманітарних наук); «операційному» (дослідження певної проблематики футурології й глобалістики), головну у аспектах соціально-культурному та соціально-політичному глобалізаційних процесів.

Бібліографічні посилання

- 1 Антиглобализм или альтернативная глобализация [Круглый стол] // Свободная мысль – XXI – 2005 - № 8 – с. 63-81
- 2 Араб-Оглы Э. А. Прок от будущего / Э.А. Араб-Оглы / Будущее в настоящем. – М.:1984
- 3 Бродель Ф. Диманика капитализма / Ф. Бродель. – Смоленск.: Русич, 1993. – 129 с.
- 4 Бродель Ф. Что такое Франция? кн.1 Численность населения и ее колебания на протяжении веков / Ф. Бродель– М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1994. – 406 с.
- 5 Гвишиани Д. Вступительная статья. – Д.Гвишиани / Пестель Э. За пределами роста. – М.: Прогресс, 1988
- 6 Зубаков В. Ипостаси глобализации и императивы выживания / В. Зубаков. – Свободная мысль – XXI – 2005 - №8 – с.44-62
- 7 Кууси П. Этот человеческий мир / П. Кууси.-М.: Прогресс,

- 1988
- 8 Лейбин В.М. Зарубежная глобалистика: проблемы и противоречия / В.М. Лейбин.-М., 1988
 - 9 Лейбин В.М. «Модели мира» и образ человека / В.М. Лейбин – М., 1982
 - 10 Моисеев Н.Н. «Мировая динамика» Дж.Форрестера и актуальные вопросы экологической революции / Н.Н. Моисеев/ Форрестер Дж., Мировая динамика – М.: Прогресс, 1977
 - 11 Мучник В.М. Последние работы А.Дж. Тойнби: эрозия гуманистического мировоззрения/ В.М. Мучник //Методологические и историографические вопросы исторической науки.-Томск .: ТГУ, 1982.-с. 38-57
 - 12 Пестель Э. За пределами роста/ Э. Пестель.-М.: Прогресс, 1988
 - 13 Печчеи А. Человеческие качества/ А. Печчеи.- М.: Прогресс,1980
 - 14 Сергеев А. Тени будущего/ А. Сергеев// Вокруг света.-2008.- № 11.- с. 81-90
 - 15 Степанянц М.Т. Восточные сценарии глобального мира/ М.Т. Степанянц// Вопросы философии.- 2009.- №7.- с. 33-53
 - 16 Февр Л. История современной России/ Л. Февр/ Февр Л. Бои за историю.- М.:Наука, 1991.- с. 54-62
 - 17 Февр Л. Размышление об истории техники/ Л. Февр// Февр Л. Бои за историю.- М.:Наука, 1991.- с. 372-377
 - 18 Форрестер Дж. Мировая динамика/ Дж. Форрестер/ М.: Прогресс, 1978
 - 19 Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон// Философская и социологическая мысль.- 1996.- №1-

- 20 Шахназаров Г.Х. Интернационализация и перспективы мира/ Г.Х. Шахназаров.- Будущее в настоящем.- М., 1984
- 21 Шахназаров Г.Х. Куда идет человечество/ Г.Х. Шахназаров.- М., 1988